Altıncı Bölüm
Benim yolum, Benim Felsefem

Felsefenin yolu, bizim kendi dünyamızdan geçer.

01. Yolun ve yolculuğun felsefe açısından imaları nelerdir? Jaspers felsefenin yolda olmak olduğunu söylerken felsefenin akışkan doğasına da işaret eder. Öncelikle söylemek gerekir ki, Felsefenin kendisi, başlangıcından günümüze, içinde farklı duyguların, farklı heyecanların, farklı yönelimlerin ve tabii ki farklı düşünme biçimlerinin yer aldığı uzun bir yolculuktur. Bu yolculukların belirgin yanı, insanın bilme isteği, bilme sevgisidir. Bu sevgi ve isteğin, dün olduğu gibi bugün de felsefeyi güttüğünü söylemek yanlış olmaz. Bu bilme sevgisinin hikâyesi, bizzat bir yolculuktur. Konunun bir başka yönü, felsefenin kendi içinde, başlangıç noktasından sonuç önermesine doğru, ayrıca bir yolculuğu simgelediği hususudur. Her filozof, felsefesini yaparken, bir filozof olarak kendi kişisel yolculuğunu sürdürür. Kimi zaman umutsuzluğa kapılır, kimi zaman yılgınlığa düşer, kimi zaman aradığını bulamaz; ama hep yolculuk halindedir. Sonra bir ışık görünür gözüne; bir aydınlanma, ilham gibi bir şey: arayıp durduğu çıkış yolunu buluverir birden; Descartes örneğinde olduğu gibi: *Cogito ergo sum!...*

Heidegger'de "kır yolu", "orman yolu", gibi anlamlara gelen *Holzweg* kavramı vardır; bir eserinin adı olarak. Felsefe bir bilgidir, ama kendi gününün, kendi yolunun bilgisidir. Filozof, yürüdüğü yolu kendine, kendini de yürüdüğü yola kattığı ölçüde bir yolculuk yapar; bazen kendi içine dalar, bazen kitapların sayfaları arasında cümlelerin uzun ve ince yolunda bulunur; geçe gündüz, hayatın bütün evrelerinden geçerek, varoluşun bütün durumlarını tanıyarak. Ama hep kendi düşünce yolu üzerinde bulunur; başkasının izinden gittiği ölçüde kendi yolunu yitirir. *Holzweg*, kendi yükünü çekebilmek için yeni bir yol denemektir. Filozof sadece yol yürüyen değil, yeni yollar arayan kişidir de. Bu nedenle felsefenin bir değil, pek çok yolu vardır. Önemli olan kendi yoluna girmek, kendi yolunda yürümek ve bunda bir tat, bir lezzet, bir neşe bulabilmek. Şunu söylemek mümkün: Filozof sayısınca felsefe yolu vardır: Bazen bir asfalt, pazen patika, bazen bir kır yolu… Yolculuğun olabilmesi için, ille de yolun olması gerekiyor. Tabii şu da var: Felsefe, yürünmüş yollardan giden değil, yeni yollar deneyen bir çabadır. Felsefede yolculuk, hep özgün ve kendine ait yollardan hareket eder; böylece evrensel duyarlığa katılır. Filozof, kendi yolunu arayan kişidir. O, kendi yoluna girdiğinde düşünce de yola çıkmış olur.

Filozofun yolculuğu özgün bir yolculuktur. O, kendi varlığını daha önce denenmiş yollardan gitmemeye, kendi yolunu açmaya da borçludur. Husserl şöyle der: "Araştırmalarımız, dünyanın bilinmeyen bölgelerine yapılan bilimsel yolculuklar gibidir; keşfedilmemiş yollarda olduğumuzu belirtelim; bu yollar her zaman kestirmeye götürmez bizi." Aslına bakılırsa filozofun denediği yol, kestirme bir yol da değildir. Zira felsefi yol, kestirmeden gidilerek yer yer atlanılması gereken bir yol değildir, aksine santim santim

yürünmesi ve yaşanması gereken bir yoldur. O, tüm anlamını bu deneyimde bulur. Felsefe kestirmeden gitmez, özet olarak söylemeye eğilim duymaz. Felsefe dar zamanların işi değildir; bizden sözü açabileceğimiz, yaşayabileceğimiz, deneyebileceğimiz geniş zamanlar ister. Felsefenin doğasında acele yoktur, bir an önce bir sonuca ulaşmamızı istemez. Tefekkür eylemi, geniş zamanlı bir eylemdir. Sözü bitirmeye değil sürdürmeye eğilim duyar. Yolculuğu bitirmeyi değil, yeni yollara, yeni ufuklara açılmayı ister. Özetlemeyi değil derinleştirmeyi ister. Felsefe kestirme yolları, özetleyen ifadeleri sevmez. O sıçrayarak değil adım adım ilerlemeyi sever. Zira felsefe sadece söylenen değildir, nasıl söylendiği, hangi duraklardan geçerek söylendiği de felsefeye dâhildir. Felsefe bizzat bu yaşantıda ortaya çıkar. Nasıl söylendiği ne söylendiğinden daha önemlidir. Yolda olmanın anlamı budur, yolu kestirmeden yürümeye çalışmak, yolda olmanın ruhuna aykırı durur. O, sözü yola çıkarmayı, daim yolda olmayı sever. Ama bu doğal bir şeydir; zira felsefe ve tabii edebiyat da, bütün varlığını sözü özetlemede değil, zenginleştirmede bulur. Özet olarak söylemek felsefe ve edebiyatın doğasına uygun yapıda değildir. Onlar için önemli olan sözü söylemek, sözü gezmelere çıkarmaktır.

***

02. Hayatta hep bir yerlere doğru gidiyoruz; istiyoruz ya da koşullar gerektiriyor bunu: bir yol tutuyoruz. Zaman geliyor bir başka yol tutuyoruz. Ama hiçbir zaman tam olarak hayatın neresinde olduğunu anlayamıyoruz. Felsefe de hayat gibi, onun da neresinde olduğumuzu tam olarak anlayamıyoruz. Bildiğimiz şey, yolun bizi buraya getirdiği, bulunduğumuz noktanın şimdi yaşadığımız hal oluşu. Bugün buradayız, böyleyiz. Yarın nerede ve nasıl olacağız; bunu tam olarak bilemiyoruz. (5 Kasım 2008, Van)

03. Felsefe, sevgi ile yürünen bir yoldur. Zira o, aşkı (*philo*) ve bilgeliği (*sophia*) birleştiren bir adlandırmadır. Neden "bilgi hırsı", "öğrenme isteği", "anlama merakı", fiziksel bir ifade ile "bilgi açlığı" denmemiş de "bilgelik aşkı", "bilgelik sevgisi" denmiş? Felsefe, neden aşk ve sevgi gibi, insanoğlunun yeryüzündeki en ileri ve en güçlü tutkusuyla yan yana getirilmiş? Bilgeliğin yanına ille de neden 'aşk' gelmiş?

Anlaşılıyor ki, felsefenin yolu, sevgi ile, aşkla yürünen bir yoldur. Aşk, bilgeliği tamamlayan, onu üreten, izini süren güçlü bir duygu. Onunla bilgi yüceltiliyor ve kendi başına bir amaç haline getiriliyor. Aşk, bizzat bilginin kendisine duyuluyor, bilgi sayesinde elde edilen, sözgelimi teknoloji gibi maddi bir kazanıma değil. Oysa tekniğin ve uzmanlığın egemen olduğu dünyada, bilgi amaç olmaktan çıkarak bir yerlere ulaşmada ve bir şeyleri elde etmede araca dönüşüyor. Artık bu noktada bilgi aşkından veya aşkın bilgeliğinden söz etmeye de gerek kalmıyor. Böyle bir durumda bilgiyi karşılayabilecek, tanımlayabilecek, bilginin yanına konulabilecek en uygun söz 'fayda', 'kar' ve 'yarar' oluyor. Bilgi böylece kârın ve zararın dünyasına giriyor.

04. Felsefe yoluna nasıl çıkarız, bunun bir yöntemi var mıdır? İlk önce sorularımız vardır, sonra sorunlarımız. Sorularımızdır bizi felsefenin yoluna çıkaran, sorunlarımızdır, dertlerimizdir. Sorum yoksa sorunum da yoktur, sorunum yoksa derdim de yoktur. Sorum yoksa yolum da yoktur. Yolda olmak demek soruların peşinde olmak demektir.

Felsefi soru nedir? Öncelikle başkalarına sorduğumuz, bir kitaba, bir ansiklopediye bakarak cevaplandırdığımız sorular değildir. Zira sahip olduğumuz soruları başkalarına sorarak tüketemeyiz, başkalarına sorarak cevaplandıramayız, başkalarına sormakla onlardan kurtulamayız. Bizim sorumuz, başkasının da sorusu olmayabilir, bizde karşılığı olan soru başkasında bir karşılık bulmayabilir. Bu nedenle başkasına sorulmakta ısrar edilen soru

felsefeyi şova dönüştürebilir. Oysa felsefe bir şov değil, daha çok kişinin bizzat kendisine yönelik oynadığı bir oyundur. Dolayısıyla felsefi soru, onları ne kadar başkasına sorarsak soralım, öncelikle kendimize yönelttiğimiz, cevabının bizde olduğunu bildiğimiz sorudur. Felsefi soru, bizde karşılık bulan, karşılığı bizde olan sorulardır.

Soru benim sorum, cevap benim cevabım olunca, yol da benim yolum, dünya da benim dünyam olmaya başlar. Bu nedenle felsefe yolunda hep kendime doğru yürürüm. Kendimden de başka yerlere, ötelere… Muhteşem olan budur.

05. Felsefe yolu, bizim kendi dünyamızdan geçer. Zira felsefe ile uğraşmak, sorun edinmektir. Felsefe yapmak, sorun bulmaktır. Sorunu olanın felsefesi olur. Bir sorun benim olmuşsa, felsefe de benim felsefemdir. Felsefe, sorunu olanı sever, sorun da felsefesi olanı. Felsefe, sorunun kendisini çoğalttığı ve kendisi üzerine açık seçik konuşulup düşünülebildiği yerlerde bol ve bereketli ürünlerini verir. Sorun yoksa felsefe de yoktur. Felsefe yoksa derinlik ve tutarlılık da yoktur; eşyaya, varlığa ve hayata ilişkin bilinç de zayıftır. Felsefede "sorunun kadar konuş" denilse yeridir. Sorun yoksa felsefe de yoktur, olsa olsa felsefeye ait bilgiler vardır. Felsefe içimizdeki sorun oranında cisimleşir, içimizdeki sorun oranında güçlenir, içimizdeki sorun oranında yerinden kımıldar, yol alır. Felsefe sorunlarla yüzleşmek ve onlar karşısında eleştirel bir tavır sergileyebilmek demektir. Sorun üzerinden biz felsefeye, felsefe de bize kavuşur. Yolu yürüdüğümüz ölçüde felsefe içimizde yer tutar, gelişir. Gerisi, bizim ve bizden olmayan bilgilerin, malumatların taşıyıcılığını, emanetçiliğini yapmaktır. Çünkü felsefe esas olarak bir "bilme" eylemi değil, bilmeye giden yolda yürüme eylemidir.

Peki, sorunu olmak ne demektir öyleyse? Öncelikle bir şey söylenebilir: Sorunu olduğunun farkında olmak demektir. Sonra sorusu olmak, soru sormak demektir; varlık karşısında, yokluk karşısında, hayat karşısında, ölüm karşısında. İçinde değil, karşısında olabilmek, varlığın karşısına geçebilmek, ona dışarıdan bakabilmek, yukarıdan seyredebilmek demektir. Felsefe bu *seyir'*de (*theoria*) açan çiçektir. Felsefenin bizdeki karşılığı bir soruya, bir soruna sahip olmaktır. Bu sorunla bir yolu yürümenin tecrübesine sahip olmaktır. Gerisi, ancak bir "bilgi"dir: derste anlatılan, sınavda sorulan, unutulan ve yeniden öğrenilen.

06. Felsefi soru nedir? Öncelikle başkalarına sorduğumuz, bir kitaba, bir ansiklopediye bakarak cevaplandırdığımız sorular değildir. Sahip olduğumuz felsefi soruları başkalarına sorarak tüketemeyiz, başkalarına sorarak cevaplandıramayız, başkalarına sormakla onlardan kurtulamayız. Başkasına yöneltilen felsefi soru, içtenlik durumuna göre felsefeyi şova dönüştürür. Felsefi soru, öncelikle kendimize yönelttiğimiz, cevabının bizde olduğunu bildiğimiz sorulardır; bizde karşılık bulan, karşılığı bizde olan sorulardır.

07. Felsefenin bir değil, pek çok yolu vardır. Neden? Çünkü o bir bilim değildir. Çünkü o bir inanış değildir. Çünkü o bir yasa değildir. Çünkü o kendini mutlaklaştırmaz, ebedi hakikat olma iddiasında bulunmaz. Çünkü o bir "bakış", bir "nazar" (*theoria*)'dır.

08. "Felsefe yolda olmaktır." Bu sözü tutuşumun nedeni, onun felsefeden ziyade edebiyata olan yakınlığı değil. Bir benzetme, mecaz sanatı var burada. Kullanılan sözcükler, felsefe, yol ve olmak. Olunan şey, yolun dışında değil, içinde. Yolda olan felsefe. Yol nereye gidiyor? Hakikate, diyelim. Hakikat hemen iki metre ötemizde değil. Peki nerede? Çok mu ötelerde? Hayır, belki çok yakınımızda, bulunduğumuz halde, "olmak"ta; yani "yolda olmak"ta, durumun kendi içinde, olmak fiiline içkin bir halde. Hakikat, yolda olduğumuz sürece bizimle. Yolu bitirdiğimizde bizden uzakta. Zira yolu bitirmek iddiası, hakikati tekeline alan ve onu tüketen bir iddiadır. Hakikat aradıkça çoğalır, buldukça azalır. Peki, filozofun yolculuğu hiç mi bitmeyecek öyleyse? Bu, en kolay cevaplayabileceğimiz sorulardan biridir: Evet, bitmeyecek. Peki, o zaman "yolda olmanın anlamı" nedir? Yolda

olmanın anlamı, bir yere varmak, yolu, yani hakikati tüketmek değildir; her an o hakikatin içinde olmaktır. Yolda olduğumuz ölçüde yaklaşırız hakikate, yoldan çıktığımız ölçüde uzaklaşırız ondan. Önemli olan yolun şurasında ya da burasında olmak değil, sadece yolun içinde olmaktır, yolda olmaktır. Esasında, yolun neresinde olduğumuzu da bilemeyiz. Çünkü yolun başı ve sonu yoktur. Bu nedenle, yolu tüketme hırsı, felsefe zevkini öldüren bir ruh haline sahiptir. Felsefe zevki, yolda olmanın her bir anından duyulan heyecandır. Yolculuğun her bir anının değerli olduğunu hissederek yürümektir. Hakikati yakalayıp hapsettiğimiz zaman, onu yolun dışına çıkarırız; işte bu hakikati öldürür. Oysa yolda olana hakikat canlı, taze ve her an kendini yenileyen bir tarzda kılar. Ben Mevlana'nın şu sözünde "yolda olmanın heyecanını, neşesini ve umudunu yaşarım: *"Her gün bir yerden göçmek ne iyi / Her gün bir yere konmak ne güzel / Bulanmadan, donmadan akmak ne hoş / Dünle beraber gitti cancağızım / Ne kadar söz varsa düne ait / Şimdi yeni şeyler söylemek lazım."*

Peki, yolun başı ve sonu yoksa, yolda olmaktan elde edilen kazanç nedir? Yolun olgunlaştıran havasında sadece yaşamış ve yürümüş olmaktır belki. Zira ölüm bizi yolun dışına çektiğinde, ilk günkü kadar yolun başındayızdır hâlâ; orada, başladığımız yerde. Geriye kalan ise yalnızca ve yalnızca "yaşamış ve yürümüş olmak"tır. Bu ise az bir şey değildir hani; "yaşadım" ve "oldum" diyebilmek açısından… (3 Nisan 2000, Bağlum).

09. Felsefe, sürekli yolda olmaktır. Belli bir mesafeyi yürüyüp yolu terk etmek değildir. Yola karışmaktır, yola yazılmaktır, yolu yazmaktır, yolda yol olmaktır. Felsefe eğitimini en iyi ifade eden deyim, "yolda olmak"tır; durakta beklemek değil, yolu terk etmek, yoldan çıkmak değil. O, bir yaşantıyı, bir seyahati, bir görüp geçirmeyi, bir yaşamayı ifade eder. Bu anlamda felsefe tümüyle "yürünmüş yol"dur. Felsefe sürekli kendini, kendi tarihini hatırlayarak yol alır. Unutmak, geride bırakmak onun için söz konusu değildir. Felsefe Heidegger'in dediği gibi bir "toplanma"dır. O hep en "son anda" toplanır. Ama bu son anda, kendisiyle birlikte kendisinden önceki bütün felsefeler de toplanır.

10. Felsefe, birinci tekil şahısın ifadesiyle somutlaşmayı ve ifade bulmayı sever. Birinci tekil şahıs kadar olmasa da birinci çoğul şahıs da felsefi ifadelerin yerleşmek istediği kaptır. Üçüncü tekil ve çoğul şahıslara kaydığında felsefe bizden uzaklaşır. Benim/bizim değil, onun/onların malı olur; beni/bizi değil, onu/onları anlatmaya başlar, beni/bizi değil, ounu/onları ilgilendirir. Benim/bizim sorunumuz olmaktan çıkar, onun/onların sorunu haline gelir. Sonuç şudur: "Ben dedim/biz dedik"in yerini, "o dedi/onlar dedi" alır. Bu ise felsefe değil, olsa olsa felsefe konusunda rivayetler ve söylentilerdir. Ama şu da var: "Ben de bunu söylüyorum" diyebilmem için, onların ne söylediğini de bilmem gerekir. Bu durumda ifadem şu hale gelir: "Onlar şunu söyledi, ben de böyle düşünüyorum." Felsefe şunu söylemeyi ister: "Benim yolum, benim felsefem…" (17 Nisan 2000, Cebeci).

11. Felsefeci olmanın bilme ve unutma, yeniden bilme ve yeniden unutma ekseninde bir meslek olmadığına inanıyorum. Felsefeye anlam verme, felsefe aracılığıyla dünyaya bir anlam vermedir. Bu olmadığı zaman felsefe de olmaz. Felsefeci olma, bir meslek değil, ancak "felsefe yapma" eyleminde anlam kazanan bir haldir; bir meslek değil, bir sıfattır ve öz olarak bir mesleğe (felsefe öğreticiliği mesleğine) gönderme yapmaz, felsefe yapma eylemine gönderme yapar: Felsefeci olmak filozof olmaktır; gerisi boştur. Kendi hayatımızın anlamını aydınlatmayan, kendi yolumuzu göstermeyen, bizi şu ya da bu şekilde ilgilendirmeyen felsefe, doğru bir konumda bulunmuyor demektir. Zira felsefeyi salt bir "bilgi" işine indirgediğimizde, bir hayali kucaklamış gibi oluruz. Felsefe yürüdüğüm yoldur, yürüdüğüm yolun anlamıdır, yürüdüğüm yolun kazanımıdır. Felsefe, hayat yolunda bir karşılığı olandır. Beni çepeçevre kuşatan evreni okumamda, bir dil ve bakış olarak bana katkı sağlayandır. Yolsuz felsefe neye yarar ki? Yolum yoksa felsefem de yok.

12. Filozofların, kimi zaman ciltler dolusu felsefe tartışmalarını okuduğumuzda, "Bütün bunları nasıl düşündüler, nereden çıkardılar?" diye geçirebiliriz içimizden. Oysa onların bu tartışmalara özgün katkıları olmakla birlikte, bu sorun ve tartışma alanları onlara içinde bulundukları felsefi gelenek ve felsefe ortamı tarafından verilir. Bu nedenle, geleneksiz, tarihsiz ve ortamsız bir felsefe topluluğu yoktur. Sokrates olmasaydı Platon, Platon olmasaydı Aristoteles olmayacaktı. Felsefelerin ortaya çıkmasında, bir takımyıldızı bulunur. Hiç bir filozofun tek başına yıldızı parlamaz; mutlaka bir öncesi ve sonrası vardır. Bu durum, felsefenin en önemli ilkelerinden biridir. Felsefe bir ortam işidir. Bu ortam aynı zamanda, politik, ekonomik ve geleneksel bir ortamdır. Filozof kendi toplumunun ve döneminin koşulları ile çevrilidir. Bu koşullar onu etkiler. Aynı zamanda kendi döneminin bilimsel, felsefi ve sanatsal ortamı da onun için önemlidir. Ve filozof, her zaman başka filozoflara ihtiyaç duyar. O yalnız olamaz. Bu nedenle bir yerde bir filozof varsa, onun yakınlarında en az iki filozof daha olmalıdır; biri önden giden, diğeri de peşinden gelen…

13. Ortam, yaşama ve varolma koşuludur. İnsanların da, hayvanların da, bitkilerin de bir ortamı vardır. Tohum önemli, ama ortam yetiştirir bitkiyi. İnsanın yetenekleri önemli, ama onları işleyip geliştiren içinde bulundukları ortamdır. Her hayvan, her bitki, her ortamda yaşamaz. Ortamını kaybeden canlıların nesilleri kesilir; bunun yüzlerce örneği vardır. Ortam besler, büyütür, eğitir, olgunlaştırır. Ortam var kılar. Ortam önemli. Şunu söylemek istiyorum aslında: Futbolun var, siyasetin ve edebiyatın var; ama felsefenin ortamı yok ülkemizde, yok galiba. Türkiye'de henüz felsefenin camiası, yetiştirici atmosferi oluşmamış, motoru çalışmamış. Felsefe kendine bir ortam bulup bir hareket ve ivme kazanmamış. Felsefe yoktan türemiyor. Onun yaşayabilmesi ve kendini sürdürebilmesi için bir ana maddeye, bir ortama ihtiyaç var.

Peki, hangi anlamda bir felsefe ortamına sahip değiliz? Üreten, birbirini okuyan, izleyen, tepki veren anlamında. Edebiyat camiasında bir yazar ailesi var, öyküden romana, denemeden şiire. Bunların düzenli bir okuyucu kitlesi de var, eleştirici kitlesi de. En önemlisi de aylık ve mevsimlik dergileri çıkıyor. Felsefe alanı, henüz bir camia haline gelememiş. Kendi içinde bir düzen ve işleyiş oluşamamış. Yapılan çalışmalar olduğu yerde kalıyor; tepki almıyor, tepki vermiyor. Dikkatini Batı'nın kaynaklarına yöneltmiş, onları hazmetmeye çalışıyor. Refleks yok, diyalog yok, canlılık yok. Birbirimizin yaptığı çalışmalara tepki vermiyoruz, eleştirmiyoruz. Söylediğimiz şey felsefenin eleştirel bir faaliyet oluşu ve eleştirerek felsefe yapılabileceği hususu; bunu söylüyoruz, ama eleştiriye tahammülümüz yok. tâbi oluyor ve t tâbi kılıyoruz. Akademik ilgilerden ötürü tekrarlıyor ve dipnot veriyoruz.

Bir şeyin camiasının olması için, izleyicisinin, oyuncusunun, destekçisinin, eleştiricisinin, yayıncısının olması gerekir. Sohbetinin, toplantısının olması gerekir; muhabbetinin, merhabasının olması gerekir. Gıdanın kana karışması, özümsenmesi, okumaların bizde bir karşılık bulması gerekir. Bu anlamda bir felsefe camiamız yok. Ama yine de şunu söylemek mümkün: Kısıtlı da olsa bir okuyucu ve yayıncı kitlesi var; camianın bu ayağı hazır. Nereden bakılırsa bakılsın, felsefe konusunda bir araştırma inceleme çabası da var, kökü eskilere doğru giden. Olmayan üretici ve eleştirici kitlesi. Sonra, şu dil meselesi, tarihi ve kültürü ideolojik perspektiften okuma çabaları: Felsefe tarihsizliği sevmiyor, geleneksizliği sevmiyor, taklidi sevmiyor; özgün bir nefes arıyor hep, tarihten ve gelenekten hareket ediyor ve kendini sahih bir dil alanında var kılıyor. Felsefe üretimine de, yapılan üretimlerin eleştirisine de ihtiyacımız var. Diyalog eksikliği ve isteksizliği giderildiğinde başlayacak felsefe ve salt akademik bir çıkar/ilgi olmaktan çıkarıldığında başlayacak. (7 Kasım 2008, Van.)

17.

“Bu konu beni hangi bağlamda, hangi açıdan ilgilendiriyor?” diye sormak, “benim yerim neresidir” diye sormaktır ve bu üzerine çalıştığım felsefenin bendeki karşılığını, anlamını oluşturur. Kendi dünyamda, kendisine bir karşılık bulamadığım bir felsefe ile ilgilenmek beni yaratıcı kılmaz. İçimizdeki potansiyel ancak kendi sorunumuz ve sorunlarımız karşısında kımıldar yerinden. Üzerinde durduğu zeminin ne olduğu sorusuna herkes cevap aramak, bu soruyu ciddiye almak zorundadır.

18. Felsefe kesin çözümler sunmaz. Bu nedenle soruları ortadan kalkmaz. Filozof, sorunun çözümüne bir alternatif getirebilir ancak. Felsefe nihai çözümlere ulaşamadığı için sorular hep varlığını korur, sorulmaya devam eder. Her filozof kendi açısından, yeniden, kendisinden öncekilerden farklı ve kendine özgü bir biçimde hesaplaşır onlarla, Bunu, “bozmak ve yeniden yapmak” olarak değil, düşünme imkânlarının sınırlarını genişletmek ve farklı olasılıkları yoklamak olarak değerlendirebiliriz. Felsefe, bu anlamda, bir ders olmaktan çıkarak, içinde yaşanan zamana, düşünme ve yaşama biçimlerine katılır.

19. Felsefe, genel anlamda varoluşçuluğa kadar gündelik hayatla olan bağını koparmış, gündelik hayatın doğasına uzak durmuş, varoluşu sorun edinmemiştir. Oysa felsefeyi hayattan uzak tutmak ne kadar mümkündür? Zaman zaman içimizde uyanan, bütün bu olup bitenin anlamının ne olduğunu soran sorular felsefi değer taşımaz mı? Gündelik hayattan türeyen atasözleri, fıkra, türkü gibi bizi ortak bilince götüren “ilk-elden-ifadeler”de felsefi değer taşıyan kırıntılara rastlanmaz mı? Felsefe her zaman gündelik hayatta kendisine bir karşılık bulma eğilimi taşır. Bu en kuramsal, en sistemci felsefelerde bile böyledir. Sözgelimi, spekülatif ve sistemci yaklaşımın zirvelerinden olan Hegel felsefesinde bile felsefe ile pratik hayatın buluştuğu bir nokta vardır. O, “Her felsefe kendi zamanın felsefesidir” der. Önemli olan kendi zamanımın felsefesine ulaşabilmem, kendi zamanımı felsefi olarak ifade edebilmem, kendi zamanımı felsefe dili ile anlayabilmem, dile getirebilmem; işte o da felsefenin bendeki karşılığıdır, benim yolumdaki yeridir. Gerisi, gerisi bir “araç-bilgi”dir: bir meslek bilgisi gibi derste anlatılan, sınavda sorulan, unutulan ve yeniden öğrenilen.

20. Yolculuklarda ara bölgeler de vardır. Bu ara bölgeler, kesişme noktalarıdır. Felsefe de bir “ara bölge”dir; bilim ve sanat arasında. Bu bölgede yaşayanlardan bazıları bulundukları konuma göre edebiyata ve sanata, bazıları da bilime yakındır. Bilime yakın olanlar sanata yakın olanlara, sanata yakın olanlar da bilime yakın olanlara, onların tutum ve ruh hallerine yabancıdır. Bilime yakın olanlar felsefenin bilimsel, sanata ve edebiyata yakın olanlar ise sanatsal bir faaliyet olduğunu söylerler. Düşüncemiz, içinde bulunduğumuz konuma göre değişir. Benim yoluma gelince: sanırım edebiyata ve sanata daha yakın durur.

21. Wittgenstein gibi söylemeye özensem, şöyle derim: Felsefe resminin bizim açımızdan anlamı, bu resmin içinde kendimizi, kendi yerimizi görebilmemizdir. İçinde kendimizi, kendi yolumuzu, kendi öykümüzü görmediğimiz bir felsefe resminin, bizim açımızdan nasıl bir anlamının olabileceğinin sorgulanması gerekir. Felsefe, tüm anlamını “benim felsefem” olmasında bulur. Aksi halde, kendimi felsefenin, felsefeyi de kendimin dışında tuttuğumda, nesnel bir alana ulaşmış olurum ki, bu da felsefenin öznel bakışlardan beslenen doğasından uzak düştüğüm anlamına gelir. Bu nedenle felsefe bana benim felsefem olarak görünmeli, benim felsefem olarak gelmeli. Felsefenin anlamı, benim felsefedeki, felsefenin de bendeki karşılığıdır.

22. Felsefe bir kişinin yolculuğudur. Kişi bu yolda kimi zaman heyecanla, kimi zaman yorgunlukla, ama her zaman ümitle yürür. Felsefenin uzun tarihine baktığımızda kendisinin bizzat yolda olduğunu görürüz. O tek tek bireylerin çabalarını kendisine katar, ama kendisi de

bütün bu kişisel çabalarla uzun yolculuğunu, zamanın karanlıkları içinden süzülüp gelen yolculuğunu sürdürür. Biz yoldayız, bizimle birlikte o da yolda. Biz bir noktada trenden ineceğiz, o devam edecek; bizleri ve bugünleri de kendi içine katarak…

23. Galiba şöyle oluyor: Felsefe, akademik bir ciddiyetle kendisine yaklaşıldığında, akademik bir ciddiyetle öğretilmeye ve anlatılmaya çalışıldığında, bütün ciddiyetini kaybediyor, buharlaşıyor. Bu durumda felsefenin "felsefe olma" özelliği giderek azalıyor; felsefenin o büyük anıtları giderek bir söz yığınına dönüşmeye başlıyor.

24. Burada şunu söylemek isterim: Felsefem yok demek, bilgeliğe sevgim yok, sorunum yok demektir. Sorunum yok demek, felsefede gözüm yok demektir.

25. İfade edildiği gibi felsefenin ürünleri ancak ömrün geç dönemlerinde ortaya çıkabilir. Felsefe, acemiliği olmayan bir şeydir. Bu anlamda felsefe, sürekli yolda olmaktır. Belli bir mesafeyi yürüyüp yolu terk etmek değildir. Felsefe eğitimini en iyi ifade eden deyim, "yolda olmaktır." Durakta beklemek değil, yolu terk etmek, yoldan çıkmak değil… Felsefe, tümüyle 'yürünmüş yol'dur. Heidegger, felsefenin bir "toplanma" olduğunu söyler. O "en son amda" toplanır. Kendi birikimini kendi yanında, kendi heybesinde taşır.

***

26. Filozofun eylemi, bir "seyir" eylemidir. Seyir, sadece yolda olmak değildir, baktığını görmektir de. O, seyrettiği manzara içinde yitip giderken, içinde yaşadığı pratik edimler dünyasına yabancılaşabilir, bu alanda bir "acemilik" gösterebilir. Zira gündelik dilin ve bakışın doğasının dışına çıkar. Bu da farklı bir bakışı ve farklı bir seyri gerekli kılar.

Platon, iç göz ve dış göz diye bir ayrıma gider. İç göz, ancak dış göz keskinliğini yitirince iyi görmeye başlar ona göre. Kişi, dış dünyadan ilgilerini derleyip toparlamadıkça, iç gözü açılmaz, bir "seyir" (*contemplation*) edimine girişemez. Kendi iç âlemine çekilen filozof, doğal olarak dış dünyanın eylemlerinde yeterli "uyanıklığı" gösteremeyecek, hatta tuhaf bir acemilik durumu içine girecektir. Lukianos'un ve Erasmus'un dalga geçtiği bir acemilik ve dalgınlıktır bu.

Bu dalgınlığın ilk işaretini daha felsefenin kaynağında buluruz. Thales, "arke" sorununu, ilk kez bilimsel ve felsefi denilebilecek bir tarzda ele alan filozoftur. M.Ö. altıncı yüzyılda, pratik yarar için değil de kimi hakikatlere ulaşabilme adına sorular sormuş ve cevaplarını aramıştır. Fizik evrenin arkesini su olarak nitelemesi, onun cevabını, kosmogonilerden, mitolojilerden ayırmış ve "var olanı kendi içinde açıklayan bir tutum" olarak felsefenin ve bilimsel düşüncenin kaynağına yerleştirmiştir. Thales, astronomi ile de ilgilenmiştir. Gece gündüz demeden sık sık göz yüzüne bakar, gözlemlerde bulunurmuş. Bir gün öğle saatlerinde yine gökyüzüne baka baka yürürken önüne çıkan kuyuya düşüp boğulmuş. Bunu gören Trakyalı bir kadının şöyle dediği rivayet edilir: "Ne vardı göklere dalıp gidecek, biraz da önüne baksaydın ya!" Anlaşılıyor ki, Thales yalnız arke sorunu ile ilgilenmemiş, felsefenin ruh halini de sergilemiş bir kişidir. "Dalgınlık" o gün bugün filozoflara yakışan/yakıştırılan bir varoluş biçimi olmuştur.

27. İnsan sorununun felsefeye sofistlerle birlikte girdiği söylenir; önemli ölçüde doğrudur da. Ancak, daha önceki filozoflarda da kısmi olarak bir "insan sorunu" olduğu söylenebilir. İşte bunlardan biri: Empedeokles. Onun dört unsuru arke olarak kabul etmesi, ama aynı zamanda onlar arasına "sevgi" ve "nefret" gibi iki karşıt doğalı öğeyi de eklemesi, insan varoluşu ile kosmos arasındaki özsel bağı, ortak paydayı kurar. Daha sonraları İbn Sina ve

Yunus Emre de dört unsuru, insan varlığında, insanın ruhsal ve duygusal dünyasında anlamaya çalışırlar.

Empedokles'in kendisini Etna yanardağına attığı söylenir. Bu da bir yolculuktur. Kierkegaard'un yavaş yavaş Moria dağına doğru yol alan Hz. İbrahim için söylediği şu söz onun için de söylenebilir: Yolda ne hissetmiştir, ne yaşamıştır? Varoluşa ilişkin hangi soruları vardır? Hangi soruları çözememiştir, bu eylemiyle hangi soruyu cevaplamak istemiştir? Kendini yanardağın içine bırakırken, eyleminde hayatın anlamı bakımından ne fayda bulmuştur, nasıl bir çıkış yolu görmüştür? Hölderlin'in *Empedokles'in Ölümü*'nde söylediği gibi, hayatın hiçbir şeyini küçümsemeyen bu adam acaba volkanların içine karışmakla neyi ummuştur, hangi ateşi söndürmek istemiştir? Şarap ve zevk tanrısı olan Dionisos, acaba hayatın anlamı yönünde nasıl bir şenlik sunmamıştır ona. Hayatın hiçbir şeyini küçümsememek üzere ant içen Empedokles, şenliği bitirirken, Kranz'ın deyişi ile, "Antik Yunan "neşeliliğinin" karanlık yüzüne ilişkin hangi imada bulunmuştur? Soru onun bıraktığı yerden, yirminci yüzyılda, iki dünya savaşı ile derinden sarsılan insan ruhunda yeniden yankılanır: "Bir tek felsefe sorunu var" der Camus; "hayatın yaşanmaya değip değmediği sorusuna cevap vermek, felsefenin en temel sorusuna cevap vermektir…"

28. Herakleitos, değişimin, oluşun filozofudur. Oluş demek, meydana gelmek ve bozulmak demektir. O fiziksel evrendeki değişimi en güzel, en şiirsel biçimde ifade eden kişidir. Ama bir ırmakta iki kez yıkanılmaz sözü yalnız fiziksel evrendeki değişimi vurgulamak için değildir, o insanın varoluşundaki değişimi de kucaklayan bir içerime sahiptir; onun değişimi insanın iç evrenini de ifade eder. Zira varoluş hallerimiz de değişmektedir; çok renkli ve çok parlak kanatlarıyla halden hale girmektedir. Bütün bunlardan anladığımız kadarıyla seyahat yalnız insanın dışında değil, içinde de var ve belki de asıl orada. Herakleitos her şeyin, varlığın, varolanın bir bütün olarak değiştiği konusu üzerinde durmuştu. Bu değişimi "ırmak" metaforuyla dile getirmişti. Değişim, varlıktaki ve varoluştaki en temel ilkelerden biridir. Varlık değişir, ruh halleri değişir. Varoluşçu filozoflar varoluş ve "an" arasında ilişki kurarken, varoluşun zamanı olarak "an" üzerinde vurgu yaparken, varoluşun doğasının ne kadar uçucu bir yapıda olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre yolda olmak, yolun sürekli geçmişe karıştığı anlamına da gelir. Buna göre geçen her an geçmişe karışır; gelen her anla varoluş yeniden tazelenir. Herakleitos, ismin, adlandırdığı nesneyi sınırladığını söylerken, sözdeki varoluş ile gerçeklik alanındaki varoluşun ne kadar birbirini karşılayabildiği sorununu da tartışmaya açmış olur.

Bu tema Mevlâna'nın şiirlerinde de berraklaşır: Yukarıda verdiğimiz mısralarda da görüldüğü gibi, düne ait sözler dünkü varoluşa aittir, bugünkü varoluşu hala dünkü sözlerle anlamaya ve ifadelendirmeye çalışmak, varoluşun taze havası üzerine ölü toprağı serpmek gibi olacaktır. Şimdiki varoluşu, şimdinin haliyle söylemek, şimdiki varoluşun coşkusu ve ritmi içinde dile getirmek gerekir. Yeni varoluş anlarını, yeni sözlerle dile getirmek gerekir. Yine *Mesnevi*'de şu ifadeler yer alır: "Keşke varlığın bir dili olsaydı da varlardan perdeyi kaldırsa, hakikati anlatsaydı! Ey varlık nefesi, ona ait ne söylersen bil ki onun üstüne bir perde daha örttün." Bu şekilde Herakleitos, fiziksel evrendeki değişimi ırmak metaforuyla öne çıkarırken, Mevlâna da, insanın iç değişimine, iç evrenindeki yolculuğuna dikkat çeker ve bu yolculuğu dil ve hakikat sorunu ile ilişkilendirir.

29. Platon'un İtalya'nın Sirakuza adasına yaptığı bir yolculuğu vardır. Amacı tasarladığı ideal devleti orada hayata geçirebilmektir. Peki, Platon ideal devletini kurmak üzere Sirakuza adasına gidip oradaki ileri gelenlerle işbirliği yaparken, aslında ne yapmıştır? Bence şunu: Felsefe öteden beri hep teorik bir çaba olarak görülmüştür. Teori ve pratik arasına kesin bir ayrım koymak, felsefenin *theoria* ile başladığını söylemek, felsefecilerin hoşuna gider. Sanki aralarında çok kesin bir ayrım varmış gibi konuşmak, pratikle teoriyi bir araya getirmemek,

bir adet olmuştur. Platon'un Sirakuza gezisi bu geleneksel ayrıma uymaz. Platonu burada, felsefi görüşlerini pratiğe geçirmek isteyen eylemci kişiliği ile öne çıkar. Şunu söylemek mümkün: Platon, teori ve pratik arasına kesin bir ayrım koymaz. Hatta şu söylenebilir: Teori, *Devlet* diyaloğunda da olduğu gibi pratik için, pratik yaşantı için, erdem için, mutluluk için, esenlik için yazılmıştır. Sokrates, bilgiyi erdemin, eylemin temeli olarak görürken, teori ve pratik arasındaki yapay sınırı kaldırmaz mı? Aynı patrik ilgiyi, Marks'ın ideolojik yöneliminde de açıkça görebiliriz: teorik bilgi dünyayı değiştirmek içindir. Önemli olan dünyayı bilmek değil, ama aynı zamanda onu değiştirmektir. Kendi başına teorik bilgi, gerçekliği olmayan bir bilgidir. Yapay sınırlardan kaçınmak gerekiyor.

30. Savaşı kim ister ki? Onun iyi bir şey olduğunu kim söyleyebilir ki? Bu, mümkün değil. İşte insanoğlunun bu en eski sanatlarından biri, onca zalimliğine ve barbarlığına karşın, tarih boyunca uygarlıkların gelişmesi açısından bir işlev de görmüş. Kültür ve uygarlıklar arasındaki iletişimi ve etkileşimi de sağlamış. Savaşlarla insanlar birbirlerinden, birbirlerinin kültür ve birikimlerinden haberdar olmuş. Günümüzün hızlı teknolojisi karşısında tabii ki eski iletişim biçimlerini anlamak mümkün değil. Ama şu bir gerçek ki, bir yerden bir yere gitmek, uzak diyarlardan haberdar olmak, gerçekten zor işmiş.

Çağdaş dünyada bilimsel geziler düzenlenmekte, gidilen yerlerde belirli konular araştırılmaktadır. Onsekizinci Yüzyülda buharlı gemilerin ortaya çıkması, birlimsel gezileri hızlandırmış, bilimsel sonuçlar daha hızlı bir şekilde yayılmış; daha sonra tren de hızlı iletişim ve ulaşım araçlarına katılmış. Bu bilimsel gezilerden en önemlisi, kuşkusuz çağdaş dünyaya etkileri bakımından Charles Darwin'in Galapagos adalarına yaptığı gezidir. Ancak çeşitli ülkelerde yapılan bilimsel toplantılar da, hızlı ulaşım araçları sayesinde giderek çeşitli ülkelerden bilim adamlarının katıldığı bir ortama dönüşmüştür.

Büyük İskender'in seferi "seyahat" kavramı ile bağdaşmaz. O, öncelikle bir "sefere" çıkmıştır, savaş yapmak ve fethetmek üzere yola çıkmıştır. Ancak kendi mahiyetinde götürdüğü söylenen bilginler heyetinin bir sefer halinde değil, bir seyahat halinde olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olur. Zira onlar savaşmak için değil, fethedilen topraklardaki bilimsel ve felsefi birikimi kayıt altına almak için kafilede yer almışlardır. Bu kafile, Anadolu içlerinden Hindistan'a kadar olan geniş bölgede, bilgi ve düşünce açısından bir tarama yapmış, kayıtlar tutmuş ve bunları Antik Yunan kültürüne katmıştır.

31. Seyahat etmeyi göze almazsak, kendimizi geliştirecek enerjiyi de ateşleyemeyiz. Bu düşünceyi en çok Lukianos'un eserlerini okurken hissettim. Acaba M.Ö. 200'lü yıllarda Samsat'tan kalkıp Ege kıyılarına, oradan Mısır'a, oradan da Atina'ya geçmeseydi, o felsefi, edebi, ironik yapıtları yazıp Kirilov tipine kaynaklık edebilir miydi? Erasmus'u ve Kierkegaard'u önceleyebilir miydi?

İslam uygarlığında da, bilgi sevgisi uğrunda uzun seyahatlere çıkan ulu insanların isimlerine rastlarız. Bağdat, Şam, Semerkant, Endülüs gibi ilim, kültür ve sanat merkezleri, başka yerlerden gelen bilgi ve hikmet sevdalılarına ev sahipliği yapmış önemli merkezlerdir. Bir yerden başka bir yere gitmenin aylar, mevsimler sürdüğü, hayati riskler taşıdığı eski zamanlarda, bu seyahati açıklayabilen tek şey, "bilmeye duyulan sevgi" olmalı.

32. Acı, kösnü, melankoli, kaygı, arayış: bütün bunları manihesit bir babanın ve Hıristiyan bir annenin evladı olarak ikinci yüzyılda dünyaya gelen Augustinus'ta görmek mümkün. Çatışkı, daha burada gelip oturur içine. Beklide bunun bir sonucu olarak haz düşkünü bir hayat sürmeye başlar. Felsefe ve retorik okumanın ayrıcalığını da hisseder. Üstün zekâsı kendini kısa sürede tanınmış bir kişi haline getirir. Annesi sürekli dua eder kurtuluşu için, Hıristiyan olması için. Bulunduğu yerden İtalya'ya seyahat edip orada sürdürmek ister avukatlığını, retorik hocalığını. Uzun bir yolculuk başlar. Bir limana geldiklerinde annesinin

öldüğü haberini alır. Kendisini dualarından eksik etmeyen o şefkatli dil susmuştur artık. Bu durum ruhunda derin dönüşümler başlatır ve Hıristiyanlığı seçmesine değin sürer. *İtiraflar*'da, gençliğinde şehvet düşkünü biri olduğunu söyleyen Augustinus, bu seçimi ile birlikte adım adım manevi dünyanın basamaklarını tırmanmaya, bedensel yönlendirmelerinin etkisinden uzaklaşmaya başlar. Bu içsel yolculuğu onu Hıristiyanlık dünyasının en önemli kişilerinden biri haline getirir; "aziz" olarak anılmaya başlar. Yazdığı onlarca eseriyle Hıristiyan inancının temellerini, felsefi ve kavramsal yapısını oluşturur. *İtiraflar*, bu içsel yolculuğun tutkulu anlatısıdır. Bir dua, hep onun yolculuğuna eşlik eder: Annenin, oğlunun kurtuluşunu isteyen bu içtenlikli duası, Augustinus'u doğurur; Agustinus'u, yani Hıristiyan dünyasının büyük azizini…

33. Bu yönelimin iki ustası var. Her ikisinin de hayat hikâyesi birbirine çok benzer. Biri doğudan, diğeri batıdan: Gazali ve Wittgenstein. Onlar en verimli oldukları dönemde, ünlerinin doruğunda, hocalık yaptıkları medreseyi ya da üniversiteyi bırakarak uzlete çekilirler. Bunun nedeni sorulabilir. Sanki kitaplarda yazmayan, ancak insanların belirli tür bir yaşam biçimi ile ulaşabilecekleri bir bilgiyi, ancak sükût halinde elde edilebilecek bir bilgiyi elde etmek isterler gibidir. Onların kaderleri, bu susku ve uzlet halinde birleşir. Birisi bir köy ilkokulunda, bir kır kulübesinde, bir kilisenin bahçıvanlığında zamanını geçirirken, bir diğeri de, söylentiye göre, bir caminin tuvalet temizlikçisi olarak çalışır. Onların bu tutumundan şunu anlamak mümkün: Her şey okuyarak öğrenilmiyor. Hayatı da, bilgiyi de aşan bir insanlık düzlemi var. Orada insanlar susarak konuşur, susarak felsefe yapar, susarak çoğalır, susarak çok şey söylerler. Bu iki filozof gömüldükleri susku halinde, kendi içlerindeki hiçbir kitapta yazmayan eksik bilgiyi tamamlamak ister gibidirler. Ama Gazali'nin on yıl sürer uzleti, Wittgenstein'ın da. Daha sonra susku orucu biter ve yeniden dönerler üniversitelerine. Peki, ne vardır bu iki nokta arasında; üniversiteyi bıraktıkları ve tekrar başladıkları nokta arasında? Ne değişmiştir, nasıl bir yolculuk ortaya çıkmıştır, neler yaşanmış, hangi sorunlar çözülmüş, hangi pişmanlıklar yaşanmış, hangi aşamalar kat edilmiştir? Kuşkusuz bunları onların eserlerinde görmek tam olarak mümkün değildir. En azından şu söylenebilir: İnsan denilen meçhul, sadece bilimin ve felsefenin sınırları içine sıkıştırılabilecek bir varlık değildir; böyle yapılmış olsa bile daha söylenmemiş pek çok söz kalacaktır geride. Ve şu: Okuyarak öğrenemeyeceğimiz bilgiler, sırlar vardır. Bir tür bilgi vardır ki, o ancak yaşanarak elde edilebilir ve diğer bütün bilgiler ancak onunla gerçek yerine kavuşabilir.

34. Danimarkalı filozof Søren Kierkegaard, Hz. İbrahim ile kendi arasında bir koşutluk oluşturmaya çalışır. İbrahim, Tanrı için nasıl "en sevgili"den feragat etmişse ve Tanrısal inayet, bu feragatinin ürünü olarak "en sevgili"yi ona tektar ve sonsuza kadar geri vermişse ve İbrahim'in iman şövalyeliği nasıl bu feragat eyleminde sınanmışsa, kendisi de böyle bir feragat eyleminde bulunmaya, "bıçağı çekmeye" hazırdır. Bilinçaltında yüce ve kutsal bir iş yaptığı duygusu vardır. Regine Olsen'le olan nişanını bozar ve Almanya'ya gider. Burada bir müddet kalır; felsefe, kültür ve sanat çevreleri içine girer. *Ya / Ya da*'yı yazmaya başlar. Regine Olsen'den ayrılmıştır ama bu ayrılık kendi gözünde bir "feragat"tir. Tanrı'nın onu kendisine, Tıpkı İbrahim'e oğlunu geri verdiği gibi tekrar geri vereceğini umar; hem de tümüyle, sonsuza değin. Almanya seyahati bu tuhaf ruh hali içinde şekillenir. Bu ruh halinin esin sağanağı ile peş peşe eserler kaleme alır: *Korku ve Titreme, Ya / Ya da, Ölümcül Hastalık* ve diğerleri. Ama Regine'ye bir daha asla kavuşamaz. Bütün ömrü bu bozulan nişanlılığın çağrışımları altında geçer. Almanya yolculuğu, bir tür "kurban etme" girişimidir; o bu eylemiyle sevgiliyi kurban etmiştir.

***

35. Felsefe, bir yol oluşturabilme, bir yolda olabilme çabasında ortaya çıkar. Bu nedenle felsefe yolu, hem özgün bir çabanın, hem de geleneğin, sürekliliğin, devamlılığın yoludur. Her felsefe, süreç içinden bir kesittir, ama kesinti değildir. Felsefe geleneğine bir halka olarak eklemlenebilen düşünme faaliyeti, felsefe olarak geleceğe erişme, geleceğe doğru evrilme imkânı bulur. Aksi halde, kayaya yazılmış bir cümle gibi tek başına, tarihsiz ve geleneksiz bir başına kala kalır. Bu nedenle felsefe tarihi kendi içinde bir yol ve gelenektir. Her filozof yeni baştan başlar felsefe yolculuğuna, ama kendisinden önceki yolculukları da hesaba katar kendi yolunda yürüyebilmek için.

Görüleceği üzere, yol metaforu, birçok açıdan felsefeyi kuşatacak, onun karakterini ortaya çıkaracak bir niteliğe sahiptir. Kuşkusuz bu yazıyı istediğimiz kadar uzatabilirdik; zira her filozofun uzun bir yolculuğu, hatta yolculukları vardır. Yolculuk, yalnız dış dünyada olmaz; içte, gönülde ve zihinde de olur; kutsal hac yolculuğu gibi. Filozoflar kendi içlerinde de yolculuk yaparlar. Onların felsefi birikimleri, bu yolculuklar esnasında şekillenir: Her felsefe bir yolculuktur. Ancak seyahat edebilenlerin, seyahati sevenlerin bir felsefesi olur.

36. Bir felsefe öğrencim olduğunda artık ona ne söyleyeceğimi, nasıl bir öğüt vereceğimi biliyorum: "Kendi gözünü kullanmayı önemse! Çünkü felsefe yolu başkalarının gözü ile yürünmez. Felsefe yapmak, yolu kendi gözlerinle yürümektir."

37. Evet, yola çıkmak önemlidir. Zira yol çaredir. Yol yoksa çare de yoktur. Yol biterse çare de biter. "Bağlandı yollarım kaldım çaresiz" diyen türkü, çare ve yol arasında bir gereklilik görür. Yol açıksa çare de vardır.

38. Evet evet, yol yazıdır, yol yazgıdır. Yol biterse ömür biter, yol biterse durum biter. Yol insana, insan yola bakar. Yol kaderdir.

39. Yolda yürümek, yöntemi izlemektir. Yoldan çıkmak, yöntemi kaybetmektir. Yöntemi kaybetmek, pusulasız, işaretsiz, harfsiz ve çizgisiz kalmaktır.

40. Yola düştüğümüz zaman kendimize düşeriz, yola çıktığımız zaman kendimize çıkarız, yola açıldığımız zaman kendimize açılırız. Yol bize kendini açar, biz yola kendimizi açarız. Yol bir kitaptır. Biz yolu okuruz, yol bizi okur. Biz yolu işitiriz, yol bizi işitir. Yolun derinliği, yolun enginliği vardır; yolun melankolisi vardır. Yol duyulması gereken bir çağrıdır.

41. Felsefi yol, kendimizden hareketle yürüdüğümüz yoldur, kendimize doğru yürüdüğümüz yoldur.